

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Г О М А С Оксана Михайлівна

УДК 808. 3 - 2

**ВАРІАНТНІСТЬ І СИНОНІМІЯ
В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ Й РЕЧЕННІ**

10.02.01 — українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: — доктор філологічних наук, професор
ДУДИК Петро Семенович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: — доктор філологічних наук, професор
ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна,
Інститут української мови НАН України,
заступник директора;
— кандидат філологічних наук
СЕМЕРЕНКО Ганна Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, доцент кафедри
мови і методики її викладання в початковій
школі.

Провідна установа: — **Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,** кафедра української мови,
Міністерство освіти і науки України,
м.Івано-Франківськ.

Захист відбудеться **25 квітня 2000 р. о 14 год. 30 хв.** на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01030, м.Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01030, м.Київ, вул.Пирогова, 9.

Автореферат розіслано **24 березня 2000 р.**

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячене явищам синтаксичної синонімії й синтаксичної варіантності в словосполученнях і реченнях української мови.

Актуальність дослідження мотивується:

1) необхідністю вивчення проблеми, яка становить чималий інтерес у теоретичному й практичному аспектах;

2) відсутністю спеціальних праць, присвячених синонімії й варіантності речення;

3) практичною потребою у підвищенні культури українського літературного мовлення.

Вагомий внесок у розробку питань, що пов'язані із з'ясуванням ознак синонімічності й варіантності синтаксичних конструкцій, зробили такі мовознавці, як О. Пешковський, О. Ахманова, Ф. Буслаєв, І. Ковтунова, Г. Ріхтер, М. Мілих, М. Палевська, В. Ярцева, І. Распопов та інші вчені.

Ще й дотепер не склався єдиний підхід до визначення суті синтаксичної синонімії й варіантності та їх критеріїв. Відсутнє й конкретне розмежування понять *синтаксична синонімія* і *синтаксична варіантність*, немає системності й повноти в описі механізму синонімізації в синтаксисі, не досліджено комунікативний аспект цих явищ.

Відсутній поки що й повний, всебічний опис системи просторових відношень, системи смислових і стилістичних диференційних ознак, відтінків, які характеризують семантику синонімічних і варіантних структур, а також конкретне контекстуальне оточення досліджуваних мовних і мовленнєвих одиниць, їх залежність від комунікативної спрямованості висловлення. Тому актуальними залишаються питання розкриття внутрішніх закономірностей у смисловій системі синонімічних і варіантних конструкцій.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковою темою кафедри. Тема дисертації тісно пов'язана з темою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови", яка передбачає діахронне й синхронне вивчення граматичної будови української мови, зокрема, функціонування варіантних і синонімічних синтаксичних конструкцій у літературній мові.

Метою дослідження є широке системне з'ясування явищ синтаксичної синонімії й синтаксичної варіантності, розмежування обох понять, визначення критеріїв віднесення синтаксичної структури до того чи іншого поняття, систематизація варіантних і синонімічних конструкцій.

Поставленою метою визначаються й **основні завдання дослідження:**

1. Чітке розмежування понять синтаксичної синонімії й синтаксичної варіантності.
2. З'ясування впливу контекстуального оточення на можливість вибору синонімічної чи варіантної конструкції.
3. Визначення характерних критеріїв синтаксичної синонімії та варіантності.
4. Виділення додаткових мовних і позамовних факторів, які можуть впливати на вибір синонімічної чи варіантної конструкції.
5. Опис системи смислових відношень, які виражаються синонімічними чи варіантними структурами.

Методи дослідження. Основним методом дисертаційного дослідження став метод лінгвістичного опису, яким передбачається системне вивчення категорій мови. Аналіз семантико-синтаксичних відношень конструкцій ґрунтувався на з'ясуванні взаємозв'язку опорного й детермінуючого компонентів як одиниць, якими визначається характер семантики речень.

З метою перевірки однорідності семантики конкретних речень застосовано методи перетворення (трансформації) і дистрибутивного аналізу.

Об'єктивним критерієм виявлення синонімічності чи варіантності, а також опису диференційних ознак порівнюваних структур на синтаксичному рівні став опозиційний метод.

Методом від'ємного експерименту виявлено позиційні обмеження у використанні тотожних за змістом синтаксичних елементів.

Дослідження причин, якими обмежується взаємозаміна порівнюваних структур, зумовило й застосування методу контекстуального спостереження.

Об'єктом дослідження були прийменниково-відмінкові конструкції, прості односкладні й двоскладні речення, які позначені спільністю синтаксичної функції, а також певною синтаксичною формою окремих слів.

Матеріалом дослідження стала художня література XIX – XX ст., періодична преса за 1994 – 1999 рр.; джерелами фактичного матеріалу для дослідження також були матеріали 11-томного “Словника української мови”, лексичної картотеки Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН України. Створена картотека нараховує понад 5000 прикладів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що синонімічні й варіантні синтаксичні конструкції вперше досліджувалися як окремі семантико-синтаксичні категорії. У дисертації максимально повно визначено й описано синонімічні й варіантні синтаксичні конструкції, подано критерії їх розмежування, з'ясовано роль контексту, під впливом якого можливе часткове послаблення чи посилення характерних для певної мовної одиниці ознак.

Теоретичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому опрацюванні теорії семантико-синтаксичних відношень, які виражаються синонімічними формами відмінків та іменниково-прийменникових конструкцій у конкретному контекстуальному оточенні, а також у дослідженнях закономірностей і тенденцій розвитку синонімічних і варіантних конструкцій.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її висновки можуть бути використані у викладанні курсів “Сучасна українська літературна мова”, “Культура усного й писемного мовлення”, “Стилістика”, спецкурсів, а також у створенні словника синтаксичних синонімів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української мови, на Всеукраїнських наукових конференціях (1996 – 1999 рр.). Зміст роботи викладено у 5 публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, яка становить 229 найменувань. Обсяг дисертаційного дослідження без списку використаної літератури — 160 с., загальний обсяг роботи — 184 с.

ЗМІСТ РОБОТИ

У *Вступі* дисертаційного дослідження формулюються тема, мета, актуальність праці, з'ясовуються методи й методологія дослідження, об'єкт, наукова новизна, матеріал дисертації, а також її теоретичне й практичне значення.

У *першому розділі* — “Синтаксична синонімія” — докладно висвітлюються питання теорії синтаксичної синонімії, розглянуто проблеми синтаксичної валентності й семантико-синтаксичних особливостей синонімічних одиниць; досліджено полісемію дієслова як одне з явищ і способів варіювання залежної форми і варіювання відмінкової форми при однооб'єктному дієслові; розмежовано такі лінгвістичні категорії, як синтаксична і несинтаксична синонімія.

Встановлено, що єдиним принципом синонімії в синтаксисі є відсутність повного паралелізму між планом змісту і планом вираження. Володіючи однаковою значеннєвістю (загальним ядром значення), синоніми мають різну субстанцію, позначаючи одні й ті ж явища, зв'язки і відношення об'єктивної дійсності, чим і передаються додаткові значеннєві відтінки. Під час опрацювання ілюстративних джерел також врахувався стилістичний аспект у синтаксичній синонімії. Як лексична, так і синтаксична синонімія є показником багатства й виразності мови.

Основним визначенням синтаксичної синонімії в дисертаційному дослідженні є таке: *синтаксичні синоніми* — це різноструктурні синтаксичні конструкції, які виникають унаслідок змін

формально-змістового плану і характеризуються тотожністю граматичного значення та певними семантичними відмінностями.

Проблема синтаксичної синонімії пов'язана безпосередньо з поняттям граматичного значення. Граматичним значенням виступає тип відношень, що має спеціальний граматичний засіб свого вираження. Кожен тип зв'язку відображається різнобічно, багатогранно. Так створюються синтаксичні синоніми, які розрізняються відтінками граматичного значення. Спостереження показують, що відтінок граматичного значення не залежить тільки від значення граматичного показника (прийменника, сполучника тощо), що він визначається також характером сполучення (одним із варіантів сполучення) взаємопов'язаних і взаємозумовлених структурних елементів певної конкретної синтаксичної одиниці.

Оскільки кожна синтаксична конструкція складається з множинності компонентів, якими виражаються найрізномірніші відношення й граматичні значення, і синоніми відрізняються лише одним якимсь граматичним значенням, то *синтаксичними синонімами* слід вважати лише конструкції, які репрезентують собою повний граматичний паралелізм і відрізняються лише тими елементами, які є виразниками певного граматичного значення або тісно пов'язані з ним, напр.: *дивиться вовком – дивиться, як вовк; Встань! — Встать!*

Різноструктурність мовних форм, переважно словосполучень, — це обов'язкова ознака існування синтаксичної синонімії. Відмінності в структурі синтаксичних синонімів проявляються, зокрема, в різних виявах синтаксичного зв'язку словосполучень з приблизно однаковим лексичним змістом; формальними показниками відмінностей у структурі сполучень слів слугують форми слів, прийменники, сполучники тощо, напр.: *наказ про наступ — наказ наступати.*

Синтаксичні синоніми виділяються на фоні певних синтаксичних відношень у мовленнєвому контексті чи ситуації внаслідок урахування граматичної позиції залежної частини словосполучення відносно пояснювальної. Для дотримання тотожності граматичної позиції потрібно, щоб певна словесна форма вживалася при члені речення з ідентичними морфологічними категоріями. Синонімами в такому випадку вважаються два різні граматичні засоби, які вступають у нерівні відношення в тотожних позиціях. При цьому така нерівність відношень відображає властивість синонімів зберігати структурно-семантичні й стилістичні особливості, напр.: *Вона згорблена від старості — Вона згорблена від того, що стара — Старість змушує її горбитись — Старість горбить її — Вона згорблена старістю — Вона згорблена через старість.*

Ще одним критерієм для віднесення тих чи інших конструкцій до синонімів звичайно вважається їх взаємозамінюваність. Однак взаємозамінюваність — це тільки необхідний наслідок того факту, що два слова чи дві конструкції становлять синоніми (їх близькість зумовлює можливість їхньої взаємозаміни). Тому така взаємозамінюваність обов'язкова. Водночас не всі

конструкції, кожна з яких допускає взаємозаміну, є синонімічними. У дисертації явище синтаксичної синонімії розглядається на рівні словосполучення і на рівні речення.

У дослідженні словосполучень за конструктивний елемент бралось одне і те ж дієслово. Оскільки дієслово володіє великим запасом внутрішнього семантичного варіювання в межах одного словесно-формального обрамлення, то його окремі значення досить часто відрізняються своїми синтаксичними властивостями. При цьому вони можуть набути “автономності” в тексті: як абсолютно самостійні одиниці входити до інших семантичних класів дієслів. У зв’язку з цим досить часто у функції опорних компонентів порівнюваних конструкцій постають дієслова з їх окремими значеннями. Повторюючи конструктивні можливості дієслова іншої лексико-семантичної групи, такі окремі значення дієслова з іншою семантикою починають уподібнюватися опорному дієслову, спричиняючи цим семантичні зрушення конструкції в цілому, напр.: *убиватися за ким* — *сумувати, жалкувати за ким*; *убиватися за кого* — *турбуватися, непокоїтися за кого*. Тому дієслово, яке є чутливим до змін у межах комплексу “дієслово – прийменник – відмінкова форма” і “дієслово – відмінкова форма”, зазнаючи семантичних зрушень, спричинює конструкції таким чином до переходу від дублетності до семантичної відзначеності (синонімічності).

Прийменники теж володіють певним семантичним потенціалом і беруть активну участь у вираженні семантики словосполучення, внаслідок чого синтаксичні одиниці реагують на заміну одного прийменника іншим, напр.: *полювати за ким* – *полювати на кого*; на опущення прийменника, напр.: *влучати в кого* – *влучати кого*; на зміну лексико-семантичних характеристик імені, яке утворює з прийменником прийменниково-відмінкову конструкцію, напр.: *написати до друга* – *написати до Львова*. Роль зміни характеру імені ще більш помітна, якщо врахувати можливість зміни іменної частини словосполучення більш загального характеру, тобто зміни, зумовленої відмінностями в значенні відмінків як морфологічної категорії, напр.: *згодовувати худобі* – *згодовувати худобою*.

У роботі досліджено варіювання відмінкової форми при однооб’єктному дієслові. На підставі вивчення дієслівних форм з’ясовано, що: 1) форми давального і знахідного відмінків при дієсловах семантики *поради* — синонімічні; 2) дублетність форм знахідного й орудного відмінків закріплюється синкретизмом дієслівної семантики; 3) дублетність знахідного й давального відмінків при дієсловах *вичитувати, докоряти, зраджувати* пояснюється однотипністю валентних властивостей опорного і залежного компонентів; 4) надлишкові дублетні форми усуваються шляхом закріплення в літературній нормі давального відмінка при дієсловах *подяки, прощення*; 5) синтаксичні синоніми, утворені дієсловами *повідомлення, поради*, дієсловами з

індивідуальною поєднуваністю (*кортити, зараджувати*), якій сприяють умови й елементи контексту, семантично диференційовані.

Явище полісемії дієслова розглядається як один із факторів семантичного варіювання залежної форми. Досліджуваний матеріал переконує, що між полісемією дієслова як фактором семантичного варіювання і типологією залежних форм існує і зворотний зв'язок. Цим засвідчується широке практичне використання синонімічних зв'язків у синтаксисі для уточнення дієслівної семантики.

Розмежована синтаксична і несинтаксична синонімія. До семантики синтаксису не відноситься: синонімія лексем, заміна слова на його конверсиви, синонімія слова і його тлумачення, змішана лексико-синтаксична синонімія, що полягає в перерозподілі змісту між двома або декількома лексемами зі зміною синтаксичної структури виразу.

Синтаксичні синоніми відрізняються від морфологічних. Їх споріднює лише належність до однієї і тієї ж морфологічної категорії — відмінка, частини мови. Морфологічним синонімам властиві відтінки загального граматичного значення: *зошит – зошита* (у реченнях: *не відкривав зошит – не відкривав зошита*). Виділяються також перехідні, комбіновані випадки — лексико-синтаксична й морфолого-синтаксична синонімія. До лексико-синтаксичних синонімів належать такі конструкції, які відрізняються лише сполучником, прийменником, часткою або модальним словом, — при збереженні того ж синтаксичного зв'язку — керування, пор.: *не прийшов **внаслідок** хвороби — не прийшов **через** хворобу* тощо. Морфолого-синтаксичні ж конструкції, диференційовані певними морфологічними ознаками (формою слова), але не змінюють синтаксичного зв'язку в самій структурі словосполучення і речення, пор.: *Я не читав книгу — Я не читав книги*.

Синтаксичні синоніми звичайно розглядаються як синтаксичні паралелі, тобто як такі синтаксичні засоби, які служать для вираження близького змісту (до їх складу входять одні й ті ж ключові слова). Синтаксичними паралелями прийнято вважати, окрім синонімів, синтаксичні тотожності (альтернанти, дублети), синтаксичні варіанти й власне паралелі, однак і ці поняття не завжди охоплюються ідентичним змістом.

Визнаючи можливість існування тотожних конструкцій, слід обмежити сферу їх поширення певними граматичними рамками. Цим пояснюється обов'язкова структурна одноплановість таких мовних сполук, які мають однакове лексичне і граматичне значення, напр.: *служити на флоті — служити у флоті*).

Синтаксична синонімія також відрізняється від власне синтаксичного паралелізму. Особливість *власне синтаксичних паралелей* полягає в тому, що їх взаємна структурно-семантична подібність не досягає того ступеня близькості або й однорідності, який забезпечив би їм

можливість взаємозамінюваності — без порушення основного значення конструкції, напр.: *йти від міста* — *йти з міста*. Аналіз синтаксичної синонімії ґрунтується на таких принципах:

1. В основі синтаксичної синонімії лежить спільність граматичного значення (значень).

2. Синтаксичними синонімами слід вважати закінчені значеннєві одиниці мови, а не їх окремі складові елементи.

3. До кожного синонімічного ряду належать конструкції, які втілюють в собі повний граматичний паралелізм і відрізняються лише способами вираження якогось граматичного значення.

4. В основі відмінностей між синонімами всередині кожного синонімічного ряду лежить відмінність у відтінках граматичного значення, а також відмінність стилістичного плану.

У *другому розділі* — “Синтаксична варіантність” — досліджено явище синтаксичної варіантності; коментуються основні теоретичні позиції мовознавців у трактуванні ними явища синтаксичної варіантності; розглянуто такі лінгвістичні поняття, як синтаксичні дублети, стилістичні варіанти, лексичні зв’язані варіанти й конструктивно зумовлені варіанти; висвітлено динаміку синтаксичної варіантності на прикладі варіантних конструкцій десяти типів; з’ясовано зв’язок синтаксичної варіантності з проблемою надлишковості.

Синтаксичні варіанти — це різноструктурні синтаксичні конструкції, які виявляють семантичну однорідність і формально-граматичні розходження.

На різні тлумачення явищ синтаксичної варіантності натрапляємо в працях таких мовознавців, як В. Філіпова, В. Кодухов, Є. Шендельс, Н. Семенюк, М. Палевська, Р. Якобсон та багато інших. Незмінним спільним критерієм у визначенні синтаксичних варіантів виступає наявність у синтаксичних структурах формально-граматичних відмінностей.

Закономірно виділяються такі різновиди синтаксичних варіантів:

1) *дублети* — синтаксичні варіанти, які функціонально збігаються, становлять надлишкові мовні факти, що поступово виходять з ужитку, напр.: *Цим літом я відпочивав на Кримському узбережжі* — *У це літо я відпочивав на Кримському узбережжі*; *чужі нам погляди* — *чужі для нас погляди*;

2) *стилістичні варіанти* — синтаксичні варіанти, які розрізняються сферою вживання, видозмінюються разом зі змінами в стилістичній системі мови, напр.: *Я до вас зайшов на вогник* — *Я до вас на вогник*; *Його будинок розташований біля дороги* — *Його будинок біля дороги*;

3) *лексично зв’язані варіанти* — синтаксичні варіанти, які створюються тими лексичними одиницями, які входять до їхньої структури. Серед відмінкових форм сучасної української мови багато лексично зв’язаних варіантів. Це, зокрема, применниково-іменникові конструкції з

просторовим значенням, напр.: *живу в селі* — *живу на хуторі*; *був в Узбекистані* — *був на Уралі*; *працює на пошті* — *працює в конторі*;

4) *конструктивно зумовлені варіанти*, які можуть являти собою словосполучення; в них зміна форми залежного іменника зумовлена появою (замість дієслова) еквівалентного описового вираження, напр.: *любити дитину* — *відчувати любов до дитини*, *підсумувати досягнуте* — *підвести підсумки досягнутому*.

Варіантність — явище багатоаспектне, і це дозволяє доповнити її іншими типами синтаксичних варіантів. З'ясування абсолютної чи відносної тотожності значень варіантних одиниць і причини появи цієї відносності вимагає перевірки на лексичний і семантичний збіг компонентів одиниць, які зіставляються. У зв'язку з цим суттєво важливим є визначення варіантів за характером дистрибуції: *факультативних*, які становлять синтаксичні одиниці різної структури, але мають однакове значення і лексичну наповненість, напр.: *питати матері* — *питати в матері*, *сяяти в небі* — *сяяти на небі*, і *лексико-комбінаторних*, напр.: *їхати в тундру* — *їхати на Далекий Схід*, *перебувати в кормоцеху* — *перебувати на фермі*, *торкатися до столу* — *торкатися стола*, *неба*, *питань*.

З огляду на історичні зміни в синтаксичній варіантності у праці розглянуто динаміку синтаксичної варіантності. Проаналізовано 10 зразків варіювання синтаксичних конструкцій з дієсловами семантики мовлення, піклування, занепокоєння, почуття горя, очікування, керування, негативного ставлення до об'єкта, помсти, руху, перетворення.

1. З огляду дублетної факультативної варіантності становлять інтерес різні способи реалізації валентності дієслів непрямо-перехідного значення: відмінкові конструкції “про + знахідний відмінок” і “за + знахідний відмінок” при дієсловах семантики мовлення, напр.: *Розповідають про походи*, *про золоті попони й сідла* (Д. Павличко); *Мати писала за нього* (А. Малишко).

2. При дієсловах семантики піклування способи вираження деліберативного об'єкта визначено в словнику з достатньою повнотою. Такі дієслова відрізняються від стрижневого компонента першої моделі тим, що не допускають позиції прямого об'єкта. Зате в усіх статтях словника, пов'язаних з досліджуваною темою (*бідкатися*, *(по)дбати*, *(по)клопотатися*₂, *(по)піклуватися*, *(по)турбуватися*), послідовно подаються конструкції “про + знахідний відмінок” і “за + знахідний відмінок”, а при дієсловах *(по)думати*₅, *помишляти*₅ конструкції з прийменником *за* навіть переважають, напр.: *Попроси її (маму), щоб береглася, не застужувалась і не турбувалась, а домашніх попрохай, щоб дбали про неї* (М. Коцюбинський); *Він (Горький) з родиною так дбають за мене, так багато роблять для мене, що я відчуваю гарячу вдячність* (М. Коцюбинський).

3. Дієслова з семантикою занепокоєння продуктивні в конструкціях “орудний відмінок + дієслово” і “називний відмінок + дієслово”, напр.: *турбуватися звісткою* — *звістка турбувала*.

4. У безпосередньому зв'язку з дієсловами попередньої лексико-семантичної групи перебувають дієслова семантики *почуття горя*. При таких дієсловах деліберативний об'єкт набуває інших паралельних форм: “за + знахідний відмінок” і “по + місцевий відмінок”, напр.: *Зацеміло серце самотинно за малим Івасиком в тривозі* (А. Малишко); *Хотів би я стати явором в полі, Що він (Тарас) по ньому тужив у неволі. Явором сивим в морози люті, що він по ньому мріяв у скруті* (А. Малишко).

5. Однаковою мірою продуктивні також і варіантні форми, які мають у своєму складі дієслова *ждати, чекати, очікувати* або якийсь синонім до них. Факультативне варіювання форм при цих дієсловах простежується в різних комбінаціях: родовий відмінок, знахідний відмінок, “на + знахідний відмінок”. Кожна з комбінацій визначається умовами мінімального контексту. Потрійний варіативний зв'язок можливий при заміні віддієслівної позиції іменниками на позначення конкретних предметів, напр.: *Не одповів я Вам зараз, бо все чекав посилки* (М. Коцюбинський); *Тепер я чекаю од Вас посилку* (М. Коцюбинський); *Якісь довгі тепер дні, довгі ночі... До п'ятниці чекати. На лист твій чекати* (М. Коцюбинський).

6. На валентні властивості дієслів з семантикою *керування* по-різному реагує безприйменниковий орудний відмінок і прийменниково-відмінкова форма “над + орудний відмінок”, напр.: *Йому (Чипці) хотілося, щоб громада його послухала; в голові промайнула думка, що він порядкує на громаді, веде її вперед, усіма верховодить* (П. Мирний); *Чи дома він (Яків), чи немає — його ніколи не чутно: ходить собі то коло того, то біля другого хапається; тоді як Йосип над усіма верховодить, а робити і не кажи* (П. Мирний).

7. Перший член моделі “дієслова з семантикою *негативного ставлення до об'єкта* — об'єкт “з + родовий відмінок”, “над + орудний відмінок” набуває конкретного наповнення з допомогою дієслова, яке передає різні відтінки сміху або виражає різко негативне ставлення до об'єкта. Обидві варіантні форми охоплюють однакові шари лексики — назви істот і неістот, абстрактних понять, напр.: *Чулись сміхи й пересміхи, знову кепкували із Захарка* (Ю. Збанацький); *Над прихильниками “трав'яної медицини” багато хто в кулуарах посміювався* (Ю. Збанацький).

8. Актуальною і широко вживаною конструкція “над + орудний відмінок” виступає в моделі дієслів з семантикою *помсти* (*по/мститися, польщатися*) — об'єкт *помсти*. Вимогам факультативної варіативності в ній відповідають такі форми: давальний відмінок, “над + орудний відмінок”, “на + місцевий відмінок”, напр.: *Він (Петро) чесно виконав свій обов'язок. І він ще раз помстився ворогам своєї батьківщини* (Л. Смілянський); *Злостився на себе за те, що дався в руки якійсь сліпій силі і дозволив їй помститися над собою* (М. Тарновський).

9. У сучасній літературній мові в об'єктно-цільовій функції вживаються прийменники “по + знахідний відмінок” і “за + орудний відмінок”, напр.: *Оксен розлютувався і сам поїхав за*

ковалем, а Дорош чекав його повернення і через кожні півгодини посилав Кузю в контору дізнатися (Г. Тютюнник); І в цей час з'являється ще один жданий всіма тут гість, по якого бігала ціла делегація дівчат випускного класу: капітан Дорошенко (О. Гончар); Старша дружка по барвінок Додому піде, Бо кращого барвіночку Немає ніде (Л. Українка).

10. У повсякденній мовленнєвій практиці мовець має можливість (або і змушений) робити вибір щодо засобів вираження думки, надавати перевагу стилістично найдоцільнішому з них. Інтерес становлять, зокрема, форми, які виступають у предикативній функції зі значенням перетворення. Це конструкції “в + знахідний відмінок”, “на + знахідний відмінок” і функціонально рівнозначний їм орудний безприйменниковий, напр.: *Змій Горинич перекидався то у помело, то у кочергу, а царівна кожний раз випрошувала його від собак (Ю. Опільський); Він (Іван Рило) умів в усяку твар перекидатися (Л. Мартович); Він (Кобзар) ще за життя перекидався птицею і тоді ще в неволі прилітав бунтувати малоросійських людей (С. Васильченко); Зійшов місяць і почав все перевертати в срібло (Г. Григоренко); Вони русалки, а я відьма; вони мене бояться. Хочете, я вам зараз перевернусь зозулею (С. Васильченко).*

У вивченні проблеми синтаксичної варіантності особлива увага приділялась питанням культури мовлення, отже, питанню мовленнєвої надлишковості. Чимало видатних лінгвістів переконливо доводили, що правильне мовлення — здебільшого лаконічне, чітке й точне. Поняття надлишковості в синтаксичній системі мови тісно пов'язане з явищами синонімії, паралелізму, оскільки структурно надлишкове слово чи словосполучення виявляється саме в зіставленні паралельних конструкцій, синтаксичних варіантів, напр.: *дівчина з довгим волоссям — довговолоса дівчина; висловити щиру подяку — щиро подякувати.* В таких випадках прийменник з, дієслово висловити тощо можуть опускатися, і ця структурна зміна не призводить до спотворення змісту. Отже, за певних умов різні лексеми не є обов'язковими, а виступають як надлишкові, зайві.

Одним із факторів, які коректують форму визначення мовленнєвої надлишковості, виступає власне мовленнєва ситуація, мовленнєвий контекст. Уже сказане під час розмови звичайно не вимагає повтору. Так, якщо в діалозі на запитання: *Куди ти йдеш?* буде відповідь: *Я йду додому* чи навіть *Я йду додому. Ось куди я йду,* то більша частина вміщеної у відповіді інформації надлишкова. Конструктивно надлишкові й формально збиткові і засоби вираження цієї інформації.

Конструктивна надлишковість досліджувалась на лексико-синтаксичному рівні з урахуванням морфемного і семантичного планів цього мовного явища. Вивчення надлишковості на лексико-синтаксичному рівні безпосередньо пов'язане з аналізом мовних паралелізмів, бо конструкції з надлишковим елементом і без цього утворюють синонімічні синтаксичні ряди.

Так, наприклад, запитання може виражатись у вигляді декількох синтаксичних варіантів: 1) чи брав участь Б. у змаганнях? 2) чи був Б. учасником змагань? 3) Б. — учасник змагань? Відповіді

можуть бути такими: 1) Б. брав участь у змаганнях; 2) Б. був учасником змагань; 3) Б. — учасник змагань (або всі відповіді з запереченням). При цьому також може простежуватися будь-яка комбінація питань і відповідей, не тільки 1-1, 2-2, 3-3, а й 1-2, 1-3, 2-3 тощо. При порівнянні безсумнівно варіантних конструкцій питань і відповідей з'ясовується наявність “необов’язкових”, зайвих елементів у їхній структурі, переважно слів, які не несуть необхідної додаткової інформації, змістового відтінку чи стилістичного забарвлення. Конструкції 1 і 2 зі словами *брав*, *був* можна вважати надлишковими, а конструкцію з нульовою зв’язкою — більш економною.

Синонімічність конструкцій передбачає диференціацію відтінків лексичного й граматичного значень, розходження в ступені експресивності тощо. Важливими показниками лексико-граматичної однотипності понять виступають трансформаційність і взаємозамінюваність синонімічних моделей, напр.: *кароокий хлопчик* — *хлопчик з карими очима*.

У дослідженні синонімічних конструкцій застосовано комплексний підхід, запропонований Ю. Апресяном, який до синонімічних засобів мови відніс: 1) синтаксичні трансформації, напр.: *Він покався мені в усьому* — *Він покався переді мною в усьому*; 2) лексичні перетворення — заміну слова антонімом, напр.: *мовчати* — *не говорити*, похідним словом, напр.: *Він допомагає мені* — *Він мій помічник*, семантичним кодом, напр.: *вибивати ковдру* — *вбивати пил з ковдри*, лексичним синонімом, напр.: *Відстань між ними зменшилась (скоротилась) вдвічі* тощо.

Досить часто надлишковими виступають прийменниково-іменні словосполучення, які перейшли до розряду прийменників або виконують їх функцію. Конструкції з похідними прийменниками моносемантичні. Сполучення з полісемантичними непохідними прийменниками виконують функцію узагальнюючих значень, економії мовних засобів, що відповідає вимогам наукового стилю, який прагне до точності, стислості, стереотипності. Відіменникові прийменники (*у справі*, *в галузі*, *в силу*, *по лінії* тощо) мають яскраве стилістичне забарвлення книжної мови і часто призводять до небажаного обтяження стилю, що може зніматись у варіантних конструкціях з непохідними прийменниками, напр.: *в практику підприємства введено повернення води* — *на підприємстві введено повернення води*; *з метою покращення боротьби за урожай* — *для покращення боротьби за урожай*; *заходи в справі підвищення* — *заходи щодо підвищення*; *у випадку неодночасності* — *при неоднозначності*.

Надмірне захоплення відіменниковими прийменниками й прийменниково-іменниковими словосполученнями призводить до поширення канцелярсько-бюрократичних шаблонних виразів і позначень.

Іноді мова “обтяжується” навмисно і в цьому чітко простежується відтінок канцеляризму в конструкціях, які кваліфікуються як надлишкові. Безнадлишкові паралелі знімають відтінок офіційності літературних текстів.

У *третьому розділі* — “Розмежування синтаксичних понять: синонімія і варіантність” — досліджено явища синонімії й варіантності на реченнєвому рівні, визначено критерії розмежування явищ синтаксичної синонімії і синтаксичної варіантності.

Яскравою ілюстрацією явищ синтаксичної синонімії й синтаксичної варіантності на реченнєвому рівні виступають односкладні речення у їх зіставленні з двоскладними синтаксичними конструкціями, а також односкладні речення одного типу в їх зіставленні з односкладними реченнями іншого різновиду.

У роботі досліджено односкладні синтаксичні структури на *-но*, *-то* і варіантні до них односкладні безособові конструкції.

1. Односкладні речення зі стрижневим компонентом на *-но*, *-то* варіантні з односкладними безособовими структурами, напр.: *В твоїй бороді гречка цвіте, а в голові й на зяб не орано* (М. Стельмах) — *В твоїй бороді гречка цвіте, а в голові й на зяб не орали*.

2. Односкладні речення з віддієприкметниковою формою на *-но*, *-то* у поєднанні з іменником у формі знахідного відмінка і варіантні з ними односкладні безособові структури, напр.: *Із можливого в чудесне перекинуто мости* (В. Сосюра) — *Із можливого в чудесне перекинули мости*; *Операцію цю пророблено блискуче, чим засвідчено високу кваліфікацію, набуту за довгі місяці сидіння* (І. Багрянний) — *Операцію цю проробили блискуче, чим засвідчили високу кваліфікацію, набуту за довгі місяці сидіння*.

3. Односкладні речення зі стрижневим компонентом, вираженим віддієслівною формою на *-но*, *-то* у поєднанні з займенником у знахідному відмінку і варіантні з ними односкладні безособові речення й двоскладні, напр.: *Її занесено до Червоної книги* (Л. Панова) — *Її занесли до Червоної книги*; *Бито його, товчено його, селяка бідолашного, за те, що в колгоспі “подохли коні”* (І. Багрянний) — *Били його, товкли його, селяка бідолашного, за те, що в колгоспі “подохли коні”*.

4. Односкладні синтаксичні конструкції з віддієслівною формою на *-но*, *-то* у поєднанні з кількісно-іменним сполученням, головний компонент якого стоїть у знахідному відмінку, і варіантні з ними односкладні безособові конструкції, напр.: *На території лише Східної Європи тепер знайдено понад 500 пам’яток зазначеного часу* (Л. Панова) — *На території лише Східної Європи тепер знайшли понад 500 пам’яток зазначеного часу*.

5. Односкладні речення зі стрижневим компонентом, що виражається віддієслівною формою на *-но*, *-то* в поєднанні з інфінітивом, які варіантні з односкладними безособовими конструкціями або не утворюють варіативного ряду, напр.: *Заборонено ходити по камері, заборонено стояти (можна лише з окремого дозволу)* (І. Багрянний) — *Заборонили ходити по камері, заборонили стояти (можна лише з окремого дозволу)*.

6. Односкладні речення зі стрижневим компонентом, вираженим віддієслівною формою на *-но*, *-то* у поєднанні з інфінітивом та іменником (займенником) у формі знахідного відмінка, варіантні з односкладними безособовими структурами, напр.: **Заборонено**, *наприклад, відкривати вікно вдень, а іноді наглядач навіть наказує закрити й квартиру, і тоді вони рушаються від браку повітря* (І. Багрянний) — **Заборонили**, *наприклад, відкривати вікно вдень, а іноді наглядач навіть наказує закрити й квартиру, і тоді вони рушаються від браку повітря*.

7. Односкладні синтаксичні конструкції на *-но*, *-то* часто вживаються в сучасній українській літературній мові з допоміжним дієсловом *бути*. Вони також варіантні з односкладними безособовими реченнями, напр.: *Святослав відчув силу, коли вдалося йому, як сказано вже було, з малою дружиною розбити коло Сновська дванадцять тисяч половців* (П. Загребельний) — *Святослав відчув силу, коли вдалося йому, як сказали вже були, з малою дружиною розбити коло Сновська дванадцять тисяч половців*.

Явище синонімії й варіантності речення також розглянуто на прикладах найбільш поширеного типу речень односкладної будови — безособових речень — порівняно з двоскладними структурами, напр.: **Сніг покрив** *землю* — **Снігом покрило** *землю*; **Я був веселий** — **Мені було весело**; **Ти повинен виїхати сьогодні** — **Тобі треба виїхати сьогодні**; **Як мені хочеться взяти перо, обмокнути його у блакить неба!** (М. Коцюбинський) — **Як я хочу взяти перо, обмокнути його в блакить неба**. Різні смислові й стилістичні відтінки таких конструкцій незаперечні, очевидні.

Синонімічний ряд речень може бути й тричленим, як-от: **Поля вже засіяні** (двоскладне речення) — **Поля вже засіяно** (безособове) — **Поля вже засіяли** (неозначено-особове); **Вода розірвала греблю** — **Водою розірвало греблю** — **Греблю розірвано водою**. В цих конструкціях відмінність не тільки граматична, синтаксична, але й стилістична. В першому випадку передається активна дія, підметом виступає сам діяч (вода), в другому — пасивна, на перший план висувається граматичний об'єкт (гребля), а суб'єкт дії ставиться в орудному відмінку після головного члена. Пасивною формою речення, як і безособовими реченнями (**Поля вже засіяно**), думка виражається менш категорично, стриманіше.

Категоріальна відмінність між синтаксичною синонімією і варіантністю є власне синтаксичною відмінністю. Синтаксична синонімія пов'язана з категоріальною власне синтаксичною *різномісністю*, а синтаксична варіантність речення поєднана з синтаксичною *однотипністю*. При синтаксичній синонімії всі можливі варіанти речень належатимуть до різних різновидів речення в межах їхньої двоскладності й односкладності, до того ж односкладність може набувати внутрішнього членування на певні структурні типи односкладного речення, напр.: **Я хочу познайомитися з вами ближче** (двоскладне речення) — **Хочу познайомитися з вами**

ближче (речення односкладне означено-особове) — *З вами хочуть познайомитись ближче* (речення односкладне неозначено-особове). Останнє речення — *З вами хочуть познайомитись ближче* — в принципі інколи може трактуватись і як двоскладне неповне: за умови певної конкретно-особливої ситуації мовлення, коли, наприклад, дія-стан *хочуть познайомитись* семантично й функціонально дорівнює *хоче познайомитись*, тобто, коли йдеться про особу-співрозмовника, яка присутня під час цього висловлювання, але сама не висловлюється, за неї це чинить інший співрозмовник, бо цього вимагає комунікативна зорієнтованість вислову, що дозволяється конкретними умовами його реалізації. З наведених чотирьох прикладів речень — *Я хочу познайомитись з вами; Хочу познайомитись з вами; З вами хочуть познайомитись; З вами хочу познайомитись* — впливає, що на синтаксичному рівні явище реченнєвої синонімії охоплює собою такі речення, які: а) диференційовані власне синтаксичною категоріальною ознакою: одна з синонімічних синтаксичних конструкцій належить до групи, різновиду двоскладних речень, інші синтаксичні конструкції репрезентують собою різні типи односкладних речень, але найчастіше — якийсь один різновид односкладних конструкцій: означено-особову, неозначено-особову, узагальнено-особову, безособову, інфінітивну і, навіть, номінативне речення; б) при синтаксичній синонімії реченнєвих конструкцій завжди наявна й певна їхня семантико-стилістична диференційованість, розчленованість, відмінність. Отже, синтаксична синонімічність на рівні структури речення — це явище категоріально розрізнявальне на рівні двоскладності — односкладності чи, рідше, односкладності — односкладності.

Синтаксичні варіантні речення — це речення якоїсь однієї синтаксичної будови: всі вони двоскладні або всі вони односкладні речення якогось одного різновиду, наприклад, два такі речення односкладні безособові: *Водою залило вулиці* — безособове речення — *Водою залито вулиці* — також безособове речення. Отже, обидві синтаксичні конструкції належать до одного структурного різновиду речень: обидва вони й односкладні, й безособові. Це один із прикладів реченнєвої варіантності, це варіантні синтаксичні структури. Однак найчастіше реченнєва синтаксична варіантність заявляє про себе в системі двоскладних речень, які в усіх мовах, зокрема в слов'янських, репрезентують собою найбільш уживаний і звичайний структурний різновид простих речень, саме речень, предикативна основа яких втілена в двох головних членах речення — в підметі й присудкові, які можуть усвідомлюватись лише поєднано: якщо в реченні немає підмета, то немає в ньому й присудка, і навпаки. Отже, в структурі найрізноманітніших за своїм мовним оформленням двоскладних речень найчастіше і знаходять свій синтаксичний вияв варіантні конструкції, напр.: *Стіл стоїть біля вікна* — речення двоскладне повне; *Стіл біля вікна* — речення двоскладне неповне (еліптичне); або: *Хотів усе знати* — двоскладне неповне речення — *Хотів про все знати* — також неповне. Такі конструкції варіантні, тим часом як

речення *Хотів про все дізнатися* уже слід розглядати як синонімічне речення до двох тільки що наведених, бо в цьому реченні з'явилась синонімічна інновація в межах речень тієї ж самої синтаксичної будови: всі три речення двоскладні неповні, але наявні в них лексеми (*знати — дізнатись*) перебувають у синонімічних зв'язках, виступають синонімами, до того відносними, які, отже, диференційовані семантично й стилістично: *знати* — це “мати якісь дані, відомості про кого-, що-небудь”, *дізнатися* — “з'ясувати або розгадати що-небудь шляхом вивчення, розпитування”. Синонімічність стрижневого (головного) слова в обох наведених реченнях і стала основою розмежування їх саме як синонімічних синтаксичних конструкцій.

Найголовнішим критерієм розмежування синтаксичних синонімів і синтаксичних варіантів виступає *семантична подібність і семантична відмінність* порівнюваних структур. Синтаксичні синоніми виленовуються на підставі різної семантики порівнюваних структур, тоді як синтаксичні варіанти підлягають характеристиці за їх відношенням до однакової семантики й різного формально-граматичного вираження. Двоплановість синтаксичних синонімів і синтаксичних варіантів зумовлює наявність у системі мови співіснування дублетних (варіантних) і семантично диференційованих (синонімічних) одиниць.

Варіантність і синонімія знаходять свій вияв у змінах формально-граматичного й семантичного характеру.

ВИСНОВКИ

I. Синтаксичні синоніми й синтаксичні варіанти як мовні явища виникають унаслідок змін формально-змістового плану, характеризуються тотожністю граматичного значення і семантичними відмінностями (*синтаксичні синоніми*) або виявляють семантичну однорідність і формально-граматичні розбіжності (*синтаксичні варіанти*). Двоплановість синтаксичних синонімів і синтаксичних варіантів зумовлює наявність у системі мови співіснування дублетних (варіантних) і семантично диференційованих (синонімічних) одиниць.

II. Об'ємне й системне дослідження всіх аспектів мовленнєвого спілкування вимагає врахування комунікативної організації висловлювань, що передбачає створення механізму вибору з ряду синтаксичних конструкцій, які позначають одну денотативну ситуацію, найбільш прийнятної для конкретного комунікативного завдання. Явища синтаксичної синонімії та варіантності мають практичне комунікативне значення лише для структур, які характеризуються будь-якими диференційними ознаками, які розкривають властивості одного й того ж денотата, зберігаючи при цьому спільність синтаксичної функції.

Аналіз семантики синонімічних і варіантних конструкцій, проведений на матеріалі української літературної мови, показав, що абсолютно тотожні структури в системі мови практично відсутні.

Принцип нейтралізації диференційних ознак, закладений в основу систематизації змістових відношень між синтаксичними одиницями, що зіставляються, може бути визначальним критерієм їхньої синонімічності чи варіантності. Практичною реалізацією кожного з критеріїв виступає взаємозамінюваність однієї структури іншою, що можливо за повної або часткової нейтралізації відмінностей у семантиці структур. Взаємозамінюваність як конкретне функціональне втілення системних смислових відношень, властивих явищу синтаксичної синонімії в цілому, пов'язується з ним як часткове з загальним і обмежується контекстом.

Порівнювані синонімічні або ж варіантні конструкції характеризуються різним ступенем зближення залежно від відповідних типів контекстів, які також диференційовані за певними семантичними ознаками. Тому, крім внутрішніх факторів, пов'язаних безпосередньо з семантикою синонімічних чи варіантних конструкцій, при визначенні відтінку в значенні словосполучення слід ураховувати ознаки і властивості певних типів мовленнєвих контекстів. Контекст своєю сутністю відображає типи відповідної позамовної ситуації, впливає на семантику мовленнєвих елементів.

III. Характерні критерії розмежування явищ варіантності й синонімії в синтаксисі вмотивовані їхньою віднесеністю до двох параметрів: 1) семантичного і 2) формального.

Варіювання змісту має широкий діапазон і призводить до семантичної віддаленості синтаксичних конструкцій, а також до їхньої семантичної диференціації.

Варіювання форми має більш вузький діапазон, призводить до формально-граматичної диференціації. При цьому зберігається загальна семантика порівнюваних структур.

Із двох існуючих мовних явищ, які трактуються як “дублюючий формально-граматичні особливості певної мовної одиниці” (варіант) і “припускаючий не лише зміну форми, а й варіювання змісту” (синонім), найбільш виправданим є другий. Мовленнєвою практикою підтверджується більша доречність синтаксичних синонімів – видозмінених, удосконалених саме в плані змісту, що відповідає духові розвитку мови.

Крім названих вище, критеріями розмежування синтаксичних синонімів і синтаксичних варіантів є їхня різноструктурність, спільність або відмінність граматичного значення, тотожність граматичної позиції, трансформаційність, обов'язковість чи необов'язковість взаємозамінюваності.

IV. Мовні та позамовні фактори, які можуть впливати на вибір синонімічної чи варіантної конструкції: а) стилістичний (передбачає створення відповідного емоційного настрою мовної ситуації, фонетичне милозвуччя, попереджує тавтологію); б) лексико-граматичний (вживання

прийменників, однокореневих з відповідними префіксами дієслів); в) суб'єктивний (передбачає врахування власного сприйняття в оцінці явища, яке характеризується).

Структурна розмаїтість, стилістична незамкненість синонімів містить для них широкі можливості для формування на їхній основі нових синонімічних відношень, суттєво розвиває мовну багатозначність.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Гомас О. М. Дериваційна парадигма в синтаксисі (На матеріалі поетичних творів Андрія Малишка). // Творчість Андрія Малишка в контексті літературного процесу ХХ століття. Матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження Андрія Самійловича Малишка. – К.: Київський університет, 1997. – С.99 – 103.

2. Гомас О. М. Теоретичні аспекти синтаксичної синонімії: Навчальний посібник. Складні питання вузівського курсу української мови. – Київ – Кривий ріг: Козаки. – Випуск 1, 1997. – С. 28 – 34.

3. Гомас О. М. Варіантність та синонімія в синтаксисі (розмежування понять). // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць. – К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 1998. – С.223 – 229 .

4. Гомас О. М. Дослідження проблеми синтаксичної синонімії у словосполученні: Навчальний посібник. Складні питання вузівського курсу української мови. – Київ – Кривий ріг: Козаки. – Випуск 2, 1998. – С. 49 – 54.

5. Гомас О. М. Синонімія і варіативність речень. // Наукові записки. Серія філологія. – ВДПУ імені М. Коцюбинського, 1999. – С.94 – 97.

АНОТАЦІЯ

Гомас О.М. Варіантність і синонімія в словосполученні й реченні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2000.

У дисертації на матеріалі творів художньої літератури ХІХ – ХХ ст. та періодичної преси за 1994 – 1999 рр. досліджено питання синтаксичної синонімії й синтаксичної варіантності в словосполученнях і реченнях української мови.

У роботі проаналізовано синонімічні й варіантні синтаксичні конструкції з метою розмежування та системного опису понять синтаксичної синоніміки й синтаксичної варіантності,

визначено критерії віднесення синтаксичної конструкції до певного типу систематизації варіантних і синонімічних конструкцій.

Ключові слова: синтаксичні синоніми, синтаксичні варіанти, синонімія, варіантність, синтаксична конструкція.

АННОТАЦІЯ

Гомас О.М. Вариантность и синонимия в словосочетании и предложении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2000.

В диссертации на материале произведений художественной литературы XIX – XX ст. и периодической прессы за 1994 – 1999 гг. исследованы вопросы синтаксической синонимии и синтаксической вариантности в словосочетаниях и предложениях украинского языка.

Особое внимание уделяется разграничению таких синтаксических категорий, как вариантность и синонимия, с членением на разновидности и подгруппы.

Анализируются синонимические и варианты синтаксические конструкции с целью разграничения и описания понятий синтаксической синонимии и синтаксической вариантности; рассмотрены критерии отнесения синтаксической конструкции к тому или иному типу.

Формулируются общие принципы изучения синтаксической синонимии и синтаксической вариантности. Исследуются морфологические, лексико-синтаксические и морфолого-синтаксические синонимы; дублеты, стилистические, лексико связанные и конструктивно обусловленные варианты. Сформулированы основные определения синтаксической вариантности и синтаксической синонимии.

Исследуются и другие логические и грамматические признаки, свойственные синтаксическим синонимичным или вариантным конструкциям: грамматическое значение, разноструктурность, взаимозаменяемость, семантический потенциал предлога. Рассмотрены вариативные формы по характеру дистрибуции: факультативные, лексико-комбинаторные; классифицированы синтаксические варианты в динамике развития.

Проблема синтаксической синонимии связана с понятием “грамматическое значение”. Оно рассматривается в диссертации как тип отношений, имеющий специальное грамматическое средство выражения. Так образуются синтаксические синонимы, различающиеся оттенками

грамматического значения. В диссертации рассматриваются факторы, влияющие на грамматическое значение и его многочисленные оттенки.

Доказано, что обязательным признаком существования синтаксической синонимии является разноструктурность языковых форм, преимущественно словосочетаний.

Акцентируется на взаимозаменяемости сравниваемых конструкций. Замечено, что не все конструкции, каждая из которых допускает взаимозамену, являются синонимическими.

Принципиально важным является вопрос о разграничении явлений тождества и близости вариантности и синонимии, которые непосредственно зависят от разных по характеру изменений: вариантных и функциональных. Оба вида изменений касаются в основном плана выражения. Отличие состоит в том, что вариантные изменения не затрагивают содержания, тогда как функциональные изменения сигнализируют о различии в плане содержания.

Исследование синтаксических вариантов в их отношении к норме литературного языка требует изучения вопроса о нормативном варианте. Извлечение нормативных вариантов на синхронном срезе языковой реальности и противопоставление их ненормативным позволяет рассматривать норму в функции основного варианта.

В исследовании детально изучаются явления синонимии и вариантности на уровне предложения, иллюстрацией чего служат односоставные предложения в их сопоставлении с двусоставными, а также с односоставными предложениями другой разновидности. Явления синонимии и вариантности предложения рассматриваются на примерах наиболее распространенного типа односоставных предложений – безличных предложений — в сравнении с двусоставными синтаксическими структурами. Изучены и тричленные синонимические ряды. Сформулированы наиболее характерные критерии разграничения синтаксических синонимов и синтаксических вариантов: семантическое сходство и семантическое отличие структур. Исследованы языковые и внеязыковые факторы, влияющие на выбор синонимической или вариантной конструкции: стилистический, лексико-грамматический и субъективный. Уделено внимание контексту, отражающему типы внеязыковых ситуаций и влияющему на семантику отдельных языковых элементов в определении синтаксической или вариантной конструкции.

Ключевые слова: синтаксические синонимы, синтаксические варианты, синонимия, вариантность, синтаксическая конструкция.

ANNOTATION

Gomas O. M. Variety and synonymy in word-combination and sentence. –Manuscript.

Thesis pursuing the academic degree of Candidate of philological science (speciality 10.02.01 - Ukrainian language). National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, Kyiv, 2000.

The thesis is a result of investigation of sintatic synonymy and syntatic variety in word combinations and sentences of the Ukrainian language. It is based on the works of fiction of XIX - XX centuries and periodicals of 1994 - 1999.

It analyses synonymic and variational syntactic structures with the purpose of separation and systematic description of syntactic synonymy and syntactic variety concepts as well as to determine the criteria of attribution of syntactic structure to one or another concept, systemation of variational and synonymic structures.

Key words: syntactic synonyms, syntactic variants, synonymy, variety, syntactic structure.